

Bijlage 7: Richtlijnen t.b.v. een cultuurhistorisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek

Deze richtlijnen zijn bedoeld voor onderzoeksbureaus werkzaam binnen de gemeente Valkenswaard. Deze richtlijnen vervangen niet de specificaties zoals vastgelegd in de vigerende versie van de KNA. Ze zijn een aanvulling op de specificaties in de KNA en op de verschillende leidraden zoals beschikbaar via de SIKB.

De richtlijnen zijn niet vrijblijvend. De toepassing van deze richtlijnen is vastgelegd in het gemeentelijk erfgoedbeleid. Het bevoegd gezag van de gemeente beoordeelt de adviezen en producten van onderzoeksbureaus tevens op een correcte toepassing van deze richtlijnen. De richtlijnen zijn complementair aan de gemeentelijke erfgoedbeleidskaarten en de in bestemmingsplannen vastgelegde dubbelbestemmingen archeologie en cultuurhistorie met bijbehorende planregels.

De richtlijnen zijn evenmin bindend; de gemeente realiseert zich dat er altijd specifieke situaties kunnen optreden. Afwijkingen van de richtlijnen dienen wel te worden benoemd en onderbouwd.

De gemeente beschikt over een vastgestelde gemeentelijke archeologische verwachtingen- en waardenkaart en een cultuurhistorische waardenkaart (de erfgoedkaart met catalogus)¹; deze dient alvorens het archeologisch, cultuurhistorisch of bouwhistorisch onderzoek wordt opgestart, te worden geraadpleegd.

Cultuurhistorisch onderzoek

In het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) is de verplichting vastgelegd om in de ruimtelijke ordening “rekening te houden met aanwezige cultuurhistorische waarden”. Cultuurhistorisch onderzoek moet dan ook worden verricht bij het opstellen van een ontwikkelingsvisie dan wel bij herontwikkeling van gebieden of grotere complexen waarvan de bebouwing deel uitmaakt van de omringende ruimte en de voorgenomen ingrepen consequenties hebben voor deze samenhang.

Om aan deze verplichting te voldoen is cultuurhistorisch onderzoek noodzakelijk. Deze richtlijnen geven aanwijzingen en aanbevelingen voor de uitvoering ervan.

Het cultuurhistorisch onderzoek dient te voldoen aan de richtlijnen zoals omschreven in de uitgave van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed “Cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van de ruimtelijke ordening”.² Daarnaast dient het onderzoek te bestaan uit de volgende onderdelen:

1. Een beschrijving van:

- historische geografie
- bodemgebruik
- eigenaren, bedrijven en organisaties die van invloed zijn geweest op de geschiedenis van het gebied
- bebouwingsfasen
- de typologie van de nederzettingsstructuur, landschap, verkaveling, beplanting, ordening van de bebouwing, stedenbouw
- (eventueel) archeologie.

Een en ander dient met historisch kaartmateriaal, literatuur en archiefbronnen te worden ondersteund.

2. Een waardering van

- de ruimtelijke structuur
- de belevingswaarde (ensemble, ruimtelijke werking, esthetica, enscenering)
- de architectuur (ontwerpprincipes, stijkenmerken, referenties, constructie)

¹ Zie <https://odzob.nl/kaarten-erfgoed-archeologie>

² “Cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van de ruimtelijke ordening. Aanwijzingen en aanbevelingen” (uitgave RCE), 2013. Zie <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2013/01/01/cultuurhistorisch-onderzoek-in-de-vormgeving-van-de-ruimtelijke-ordening>

- de zeldzaamheid
- de historisch maatschappelijke betekenis
- de herkenbaarheid, authenticiteit en karakteristiek.

Een en ander dient aangegeven te worden op een waarderingskaart met de gradaties: dominant, ondersteunend, indifferent en verstorend.

3. Aanbevelingen

- Wat is de essentie van het ensemble, ruimtelijk en functioneel.
- Welke elementen dienen bij voorkeur behouden, ingepast of zichtbaar gemaakt te worden.
- Waar zijn interventies mogelijk of wenselijk.
- Waar is versterking van de karakteristiek nodig.
- Welke beeldverstoringen zouden mogen verdwijnen.
- Suggesties voor de typologie van uitbreidingen, ruimtelijke inrichting en bebouwing.

Voor onderzoek naar historisch groen vragen we uit te gaan van "Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek. Voor waardestellingen van groen erfgoed".³

Bouwhistorisch onderzoek

Een bouwhistorisch onderzoek of verkenning richt zich op één object, waarbij sprake is van onbekendheid van de oorspronkelijke toestand of bouwhistorie. Dit kan van belang zijn bij een aanwijzing als beschermd monument, bij een restauratie of bij een voorgenomen verbouwing, bijvoorbeeld ten behoeve van een nieuwe bestemming.

Het onderzoek dient te voldoen aan de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek, een gezamenlijke uitgave van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Stichting Bouwhistorie Nederland, de Vereniging Nederlandse Gemeenten, het Atelier Rijksbouwmeester en de Rijksgebouwendienst.⁴ Zij bieden de standaard uitvoeringseisen voor bouwhistorisch onderzoek in verschillende vormen van diepgang.

Het onderzoek omvat:

1. een kort verslag/ verantwoording van het onderzoek naar het gebouw;
2. een beknopte ruimtelijke positionering (waar ligt het, hoe is de historische inbedding);
3. een beknopte geschiedenis van het gebruik (in ieder geval bij herbestemming);
4. een analyse van de bevindingen (samenstelling, typologie, materiaalgebruik, constructie, karakteristiek, datering e.d.);
5. een waardenstelling v.w.b. architectonische en bouwkundige aspecten en in- en uitwendige ruimtelijke kwaliteit van het geheel en de onderdelen;
6. een synthese met aanbevelingen voor de ontwikkelaar en de ontwerper.

Afhankelijk van de opdracht kan een bouwhistorisch onderzoek meer of minder uitvoerig zijn, waarbij onderscheid is te maken in bouwhistorische:

- inventarisatie
- verkenning
- opname,
- ontleding
- deelontleding.

Archeologisch onderzoek

Het archeologisch onderzoek vindt plaats conform de vigerende Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie⁵. Als aanvulling hierop stelt de gemeente de hieronder vermelde eisen.

Bij bureauonderzoek

³ <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2012/01/01/richtlijnen-tuinhistorisch-onderzoek>.

⁴ "Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek. Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed", 's-Gravenhage 2009.

⁵ Zie <https://www.sikb.nl/archeologie/richtlijnen>

- Het onderzoek start met een duidelijke omschrijving van de voorgenomen bodemverstoring in het plangebied. De omvang van de door de voorgenomen activiteiten te verstoren bodem wordt niet alleen in absolute vierkante meters uitgedrukt, maar tevens als percentage van het oppervlak van het plangebied. Ook de diepte van de verstoring dient vermeld te worden. In het geval er grond wordt opgebracht dient dit ook vermeld te worden.
- Het bureauonderzoek dient om enerzijds vast te stellen wat de gespecificeerde archeologische verwachting is en anderzijds wordt bepaald of en in welke mate het gebied verstoord is. Dit gebeurt op basis van relevant kaartmateriaal (o.a. geologie, geomorfologie, bodem), Archis, ontgrondingenkaart, bodemloket, historische kaarten waaronder in ieder geval de kadastrale minuut. Een afdruk van de oudste kadastrale kaart dient in ieder geval in het rapport opgenomen te worden. Daarnaast wordt de AHN geraadpleegd.
- De Archis-informatie betreft monumenten, waarnemingen, onderzoeken en onderzoeksmeldingen rondom het plangebied, waarbij vermeld en verbeeld wordt op hoeveel meter en op welke orientatie ze liggen ten opzichte van het plangebied.
- Indien onderzoeksmeldingen in ARCHIS geen of onvoldoende informatie bevatten, dan worden de betreffende onderzoeksrapporten geraadpleegd.
- Bij het verzamelen van informatie of vondstmeldingen dienen ook de lokale heemkundekringen geraadpleegd te worden.
- Van alle relevante vindplaatsen wordt een analyse gemaakt waarin per periode en per landschappelijke eenheid de bewoningsgeschiedenis wordt beschreven.
- Voor de historische beschrijving dienen ook zoveel mogelijk de lokaal toegankelijke bronnen bestudeerd te worden.
- Eventuele bekende bodemverontreiniging worden beschreven en op een kaart aangegeven.
- Indien beschikbaar dienen milieuboringen te worden gebruikt voor een eerste verificatie van de bodemkaart en een eerste indicatie omtrent verstoring van de bodemopbouw.
- Voor het bepalen van verstoringen in bebouwde gebieden dienen bouwdoSSIers geraadpleegd te worden.
- Beknopte samenvatting van het onderzoek inclusief motivering van het advies.
- De titel bevat naast de plaats en gemeente ook de straatnaam met (huis)nummer (indien mogelijk).

Bij inventariserend veldonderzoek

- Het rapport dient te worden goedgekeurd door de bevoegde overheid.
- In de titel wordt verwezen naar het soort onderzoek (karterend, waarderend etc)
- De titel bevat naast de plaats, gemeente ook de straatnaam met (huis)nummer (indien mogelijk).
- Aanleiding onderzoek.
- Paragraaf waarin staat vermeld wat voor soort plan het betreft, welke ontwikkelingen er gaan plaatsvinden en tot welke diepte verstoring gaat plaatsvinden en in welke fase van de planprocedure het plan zich bevindt;
- Foto's van de status van het plangebied voorafgaand aan het inventariserend veldonderzoek.
- Mate van verstoordheid. Indien delen van het plangebied als verstoord worden aangemerkt, dient het begrip verstoord gedefinieerd te worden en dienen de verstoorde profielen beschreven te worden. Tevens dient aangegeven te worden welke processen hier (mogelijk) de oorzaak van zijn. Het begrip verstoord heeft in een archeologisch onderzoek betrekking op de bodemlagen waar de archeologische waarden in verwacht worden. In historische dorpskernen is de bodem veelal per definitie verstoord, maar dat wijst nu juist vaak op de aanwezigheid van archeologische resten.

Bij inventariserend veldonderzoek-overig

- Minimaal een week voor aanvang van de werkzaamheden wordt het bevoegd gezag op de hoogte gesteld van de startdatum.
- Tabel en beschrijving waarin per archeologische indicator (AI) staat aangegeven:
 - 1) de diepte waarop de AI is aangetroffen,
 - 2) de horizont waarin de AI is aangetroffen en de archeologische interpretatie van deze horizont,
 - 3) de conserveringstoestand van de AI (verbrand, vorstschade, geërodeerd, etc.),

- 4) de determinatie,
- 5) de datering van de AI
- 6) een beschrijving van de AI (lengte, breedte, hoogte, versiering, bewerkingsporen, etc.)
- Boorstaten
 - Aanduiding van de bodemhorizonten (waaronder de fijnmazige horizontindeling, bijv. Aap en Aa bij esdekken)
 - Hoogte van de archeologische indicator (bijv. aardewerk, botmateriaal, houtskool, huttenleem, fosfaat en evt. kiezels in eolische afzettingen)
 - Van elke horizont of laag wordt een archeologische interpretatie gegeven
 - Per boorstaat is aangegeven: NAP-hoogte, type boor (en diameter) en maaswijdte zeef;
- Voor de juiste richtlijnen voor een booronderzoek (onderzoeksintensiteit en -methode) wordt verwezen naar: Leidraad inventariserend veldonderzoek. Deel: karterend booronderzoek, 2006 (in opdracht van de SIKB) en indien relevant de Leidraad Deel I Archeologisch Onderzoek van Beekdalen in Pleistoceen Nederland (SIKB, 2008). De keuze voor het aantal boringen, het boorgrid, de grootte van de boor en het al dan niet zeven van de opgeboorde grond dient te worden beargumenteerd met verwijzing naar de Leidraad/Leidraden.
- Voor de juiste richtlijnen voor een proefsleuvenonderzoek (onderzoeksintensiteit en -methode) wordt verwezen naar: Leidraad proefsleuven, 2009 (in opdracht van de SIKB). De keuze voor de dichtheid, grootte van de sleuven en het te onderzoeken oppervlak dient te worden beargumenteerd met verwijzing naar de Leidraad.
- Boringen dienen niet alleen te worden gezet op de locatie van de voorgenomen bodemverstoring in het plangebied, maar verspreid over het gehele plangebied zodat voorstellen voor ruimtelijke inrichting of aanpassingen daarvan kunnen worden gegeven.
- De boringen dienen te worden doorgezet tot de geplande verstoringsdiepte van de nieuwe ontwikkeling. Mocht deze nog niet bekend zijn, dan dient minimaal tot 50 cm in de C-horizont te worden geboord.
- Bij Inventariserend veldonderzoeken d.m.v. verkennende boringen dient een zonerings-kaartje opgenomen te worden waarop is aangegeven welke gebieden kansarm of kansrijk zijn voor het aantreffen van archeologische waarden.
- De vraagstelling in de vorm van onderzoeksvragen dient opgenomen te zijn met minimaal de volgende vragen:
 - Inventariserend veldonderzoek d.m.v. verkennende boringen
 - Wat is de bodemopbouw in het plangebied?
 - Wat is de mate van intactheid van de bodem?
 - Zijn er aanwijzingen voor een archeologische laag in het plangebied?
 - In welke mate komen de verwachtingen uit het bureauonderzoek overeen met de resultaten van het veldonderzoek?
 - Hoe luiden de aanbevelingen? Is nader onderzoek noodzakelijk? En zo ja, waaruit kan deze bestaan?
 - Hierop aanvullend bij inventariserend veldonderzoek d.m.v. karterende boringen
 - Zijn er (on)bekende archeologische waarden aanwezig in het plangebied?
 - Wat is de diepteligging van eventueel aanwezige archeologische resten?
 - Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven
 - Wat is de aard, omvang, gaafheid, conservering, kwaliteit en het verloop van de archeologische sporen en sporenclusters?
 - Uit welke periode dateren deze sporen en sporenclusters? En wanneer zijn de vindplaatsen weer in onbruik geraakt?
 - Wat is de ruimtelijke relatie tussen de sporen en sporenclusters onderling en ten opzichte van de natuurlijke omgeving?
 - Wat is de datering van de archeologische vondsten en tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren zij?
- Voor zandgronden dient de dekzandhoogte (het reliëf) bepaald te worden. Ook de ouderdom van het aangetroffen dekzand dient beschreven te worden (Oud of Jong).
- Indien opgevolde/verlande vennen of beekbeddingen worden aangeboord, dan dient de diepte van de opvulling te worden bepaald.

- In principe wordt elk terrein in landelijk gebied ook onderworpen aan een oppervlakte kartering. De wijze waarop dit geschiedt, wordt beschreven in het rapport.
- Voor het bepalen van de gaafheid dient in te worden gegaan op de toestand van het oude oppervlak in relatie tot de gaafheid van eventuele grondsporen/vondstlagen (bijv. esdek tot in de C-horizont verploegd, geen restant oorspronkelijke bodemprofiel meer aanwezig).
- Termen als “recent” of “subrecent” dienen te worden toegelicht.
- Er dient een terugkoppeling plaats te vinden tussen de opgestelde gespecificeerde archeologische verwachting en het uitgevoerde veldwerk (booronderzoek/sleuvenonderzoek).
- Wijze van vondstverzameling bij IVO-P: altijd in vierkante vakken, zo klein mogelijk: prehistorische sites 1 x 1 m, vuursteensites 50 x 50 cm, andere perioden 2 x 2 tot 5 x 5 m, afhankelijk van vraagstelling. Vondsten uit sporen per vulling verzamelen.
- Beknopte samenvatting van het onderzoek.

In het rapport dienen als aanvulling op de KNA de volgende kaarten te worden opgenomen:

- Kaart met daarop de ligging van de gemeente in Nederland en de ligging en begrenzing van het plangebied (1:25.000).
- Kaart met het bestaande plangebied (luchtfoto).
- Kaart met de nieuwe voorgenomen inrichting van het plangebied.
- Kaart met gebieden die begrenzing van het onderzochte gebied en de begrenzing van niet onderzochte delen van het plangebied waarover dus geen uitspraak gedaan kan worden.
- Kaart met daarop de locatie van de uitgevoerde boringen indien van toepassing.
- Kaart met daarop de gebieden die aan oppervlaktekartering zijn onderworpen en de locatie van de oppervlaktevondsten.
- Een kaart met de plaats van de (eventuele) verstoringen in het plangebied en de begrenzing en diepte van de verstoringen.
- Een uitsnede van de gemeentelijke waardenkaart met daarop alle monumenten, waarnemingen, onderzoeken en onderzoeksmeldingen (mogen ook gescheiden kaarten zijn).
- Een uitsnede van de oudste kadastrale kaart van het onderzoeksgebied.
- Een kaart met de onderbouwde en gespecificeerde verwachting op archeologische resten op basis van het bureauonderzoek.
- Hoogtekaart (reliëf).
- Kaart met daarop aangegeven de locatie van vindplaatsen en de begrenzing daarvan.
- Kaart met daarop aangegeven de aanbevolen wel en niet nader te onderzoeken gebieden.

Van het rapport dient een digitale conceptversie aan het bevoegd gezag te worden voorgelegd. Eventuele op- en aanmerkingen worden verwerkt in het definitief rapport.

Het definitieve rapport dient digitaal (pdf) aan het bevoegd gezag aangeleverd te worden. Voorts wordt een digitaal exemplaar van het rapport verstrekt aan de lokale heemkundekring, de regionale Archeologische Vereniging Kempen- en Peelland, de ODZOB en de provincie Noord-Brabant.